

AJINIYOZ IJODINING TURKIY XALQLAR ADABIYOTIDA TUTGAN O'RNI

<https://doi.org/10.70728/phil.v05.i03.098>

Matekeev Seytjan

Qoraqalpog'iston Respublikasi Pedagogik mahorat markazi

Annotatsiya: Mazkur maqolada qoraqalpoq mumtoz adabiyotining yirik namoyandalaridan biri Ajiniyoz Qosiboy o'g'lining turkiy xalqlar adabiyotida tutgan o'rni ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Unda shoir ijodining shakllanishiga ta'sir ko'rsatgan tarixiy, ijtimoiy va madaniy omillar, Sharq mumtoz adabiyoti hamda turkiy xalqlar og'zaki ijodi an'analari bilan bog'liqligi yoritiladi. Shuningdek, Ajiniyoz she'riyatida vatanparvarlik, xalqparvarlik, ozodlik g'oyalari va xalqona poetik tafakkur ifodasi tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: Ajiniyoz Qosiboy o'g'li, qoraqalpoq adabiyoti, turkiy xalqlar adabiyoti, Sharq mumtoz adabiyoti, vatanparvarlik, aytishuv janri, Bo'zatov dostoni, xalqona poetika

THE PLACE OF AJINIYAZ'S WORK IN THE LITERATURE OF THE TURKISH PEOPLES

Matekeev Seytjan

Center for Pedagogical Skills of the Republic of Karakalpakstan

Abstract: This article analyzes the role of Ajiniyaz Qosiboy ogli, one of the prominent representatives of Karakalpak classical literature, in the literary heritage of Turkic peoples. The study examines the historical, social, and cultural factors that influenced the formation of his творчество, as well as the relationship of his poetry with the traditions of Eastern classical literature and the oral folklore of Turkic peoples. Particular attention is paid to the reflection of patriotism, народность, aspirations for freedom, and folk poetic thinking in his works.

Keywords: Ajiniyaz Qosiboy ogli, Karakalpak literature, Turkic literature, Eastern classical literature, patriotism, aitys genre, Bozatau epic, folk poetics

Turkiy xalqlar adabiyoti ko'p asrlik tarixga ega bo'lib, u turli davrlarda yashab ijod qilgan buyuk shoir va mutafakkirlar faoliyati orqali boyib, rivojlanib kelgan. Bu adabiy meros nafaqat alohida millatlarning ma'naviy hayotini aks ettiradi, balki turkiy xalqlar o'rtasidagi madaniy, tarixiy va adabiy aloqalarning mustahkamligini

ham namoyon etadi. Ana shunday ulkan adabiy an'ana davomida qoraqalpoq adabiyotining shakllanishi va taraqqiyotida muhim o'rin tutgan ijodkorlardan biri Ajiniyoz Qosiboy o'g'lidir.

Ajiniyoz ijodi qoraqalpoq xalqining tarixiy taqdiri, ijtimoiy hayoti, ma'naviy qadriyatlari hamda milliy ruhini o'zida mujassam etgan badiiy meros sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Uning asarlarida xalq hayoti, vatanparvarlik, ozodlikka intilish, xalq dardi va orzu-umidlari chuqur badiiy ifodasini topgan. Shu jihatdan Ajiniyoz nafaqat qoraqalpoq adabiyotining yirik vakili, balki turkiy xalqlar adabiy an'alarini davom ettirgan iste'dodli shoir sifatida ham e'tirof etiladi.

Shoir ijodining shakllanishida Sharq mumtoz adabiyoti, xususan Alisher Navoiy, Fuzuliy, Sa'diy va Hofiz kabi mutafakkir shoirlarning adabiy an'analari muhim rol o'ynagan. Shu bilan birga, Ajiniyoz ijodida turkiy xalqlar og'zaki ijodi an'analari ham keng namoyon bo'ladi. Bu esa uning asarlarida xalqona ruh, sodda va ta'sirchan badiiy ifoda, teran ma'no va g'oyaviy mazmunning uyg'unlashuvini ta'minlagan.

Ajiniyoz ijodining yana bir muhim jihati uning turkiy xalqlar o'rtasidagi adabiy aloqalarni mustahkamlashga xizmat qilganidadir. Xususan, shoirning qozoq oqnlari bilan aytishuvi, turkman shoiri Maxtumquli asarlarini tarjima qilishi hamda turli hududlarga qilgan safarlari uning ijodiy faoliyatining keng qamrovli ekanini ko'rsatadi. Bu jihatlar Ajiniyoz ijodining turkiy xalqlar adabiy jarayonida tutgan o'rnini yanada yuksaltiradi.

Adabiyotshunos B.Karimov ta'kidlaganidek: "Har bir millatning ma'naviy borlig'ini dunyoga tanitadigan so'z san'atkorlari, alloma shoirlari bo'ladi. Qoraqalpoq og'zaki ijodini yozma adabiyoti bilan uyg'unlashtirib, xalqona pafosda she'rlar yozgan Ajiniyoz Qosiboy o'g'li shunday adabiy siymolardan biridir. Qadim-qadimdan qon-qardosh, qo'ni-qo'shni bo'lib yashab kelayotgan qoraqalpoq xalqining ulkan shoiri barchamiz uchun birday aziz, albatta. Bundan ikki asr muqaddam qoraqalpoqlarning ko'ngil dardini she'rga solgan shoirning yozganlari hali shu kungacha el og'zidan tushmaydi. Anjumanlarda she'rlari o'qiladi, ularga kuy bastalanib qo'shiq qilib kuylanadi" [1.39].

Haqiqatan ham shoir hayot yo'liga nazar tashlar ekanmiz uning turkiy xalqlar adabiyot bilan naqadar oshno bo'lganligini ko'rishimiz mumkin. Ajiniyoz (adabiy taxallusi Zevar) dastlab hozirgi O'zbekiston hududidagi Xiva shahrida joylashgan Sherg'ozixon madrasasida, keyinchalik esa Qutlimurod Inoq madrasasida tahsil olgan. Madrasa ta'limi jarayonida u diniy-ilohiy fanlar bilan bir qatorda Sharq mumtoz adabiyotining yirik namoyandalari Alisher Navoiy, Hofiz Sheroziy, Sa'diy Sheroziy va Fuzuliy kabi shoirlar ijodini chuqur o'rgangan. Mazkur adabiy meros bilan yaqindan tanishish Ajiniyozning ijodiy tafakkuri va badiiy-estetik

qarashlarining shakllanishida muhim omil bo'lib xizmat qilgan hamda uning keyingi ijodiy taraqqiyotiga sezilarli ta'sir ko'rsatgan.

Xorazm vohasida istiqomat qilgan xalqlar tarixida muhim o'rin tutgan ijtimoiy-siyosiy voqealardan biri 1858–1859-yillarda yuz bergan Qo'ng'iroq qo'zg'oloni Ajiniyoz ijodiga ham bevosita ta'sir ko'rsatgan. Vatanparvarlik ruhida kamol topgan shoir mazkur tarixiy voqealarga befarq qarab turolmagan va o'z xalqi bilan birgalikda qo'zg'olon harakatida faol ishtirok etgan. Qo'zg'olon bostirilgach, Xiva hukmdorlari tomonidan shoir turkman hududlariga badarg'a qilingan. Badarg'a davrida Ajiniyoz ijodiy faoliyatini davom ettirib, ayniqsa turkman mumtoz shoiri Maxtumlari ijodidan qator asarlarni qoraqalpoq tiliga tarjima qilgan.

Ajiniyozning xorijiy safarlari haqida ham ayrim tarixiy ma'lumotlar mavjud. Jumladan, u Rossiya imperiyasi tarkibidagi hozirgi Chelyabinsk viloyati hududida joylashgan hamda Zaynullo Eshon Rasulov tomonidan asos solingan "Rasuliya" madrasasida bo'lganligi qayd etiladi. Bu haqda Bashqirdiston davlat universiteti professori, filologiya fanlari doktori Giniyat Kunafin 2008-yilda Ufa shahrida o'tkazilgan "Zaynullo Rasulev mashhur boshqird mutafakkir faylasufi, musulmon dunyosining atoqli teologi va pedagog-ma'rifatchisi" mavzusidagi xalqaro ilmiy konferensiyada qilgan ma'ruzasida alohida ta'kidlab o'tgan.

Ajiniyoz ijodida qoraqalpoq xalqi tarixiga oid voqea-hodisalar yuksak badiiy mahorat bilan tasvirlangan. Shoirning o'zi Bo'zotav fojeasining bevosita guvohi va ishtirokchisi bo'lganligi uning she'riy va epik asarlarida ham o'z ifodasini topgan. Xalq boshiga tushgan og'ir sinov va musibatlar Ajiniyozning mashhur "Bo'zotav" dostoni yaratilishiga asos bo'lgan. Mazkur doston nafaqat tarixiy voqelikning badiiy talqini, balki qoraqalpoq xalqining ijtimoiy ruhiyati va milliy fojeasini aks ettiruvchi muhim adabiy yodgorlik sifatida ham alohida ahamiyat kasb etadi.

"Bag'oyat chuqur bilim, ilm, yuksak madaniyat sohibi, nozik his-tuyg'u, sezim egasi bo'lgan Ajiniyoz Sharq she'riyati an'analarini o'rganish asosida qoraqalpoq she'riyatini badiiy-estetik jihatdan boyitgan, misralarga g'aroyib, rang-barang badiiy shakl bag'ishlagan, qoraqalpoq yozma adabiyotini yangi bosqichga ko'targan serqirra iste'dod egasidir. Uning asarlari to'laligicha XIX asr qoraqalpoq she'riyatining gultoji hisoblanadi. Ajiniyoz ijodida vatan, vatanparvarlik mavzusi alohida o'rin tutadi"[2,51].

Ajiniyoz Qosiboy o'g'li she'riyatida xalq og'zaki ijodi an'analari, hikmatli iboralar va xalqona badiiy tafakkur muhim o'rin tutadi. Shoir xalq tilida keng qo'llaniladigan obraz va ramzlardan mahorat bilan foydalanib, insoniy tuyg'ularni teran falsafiy mazmunda ifodalaydi. Uning quyidagi misralari ham mazkur xususiyatning yorqin namunasi hisoblanadi:

Oshiq - yorsiz, bulbul - gulsiz,
Kiyik - cho'lsiz, so'na - ko'lsiz,

Zevar aytur, yurtsiz, elsiz,
Odam bir devona mengzar.

Mazkur misralarda shoir qiyoslash (taqqoslash) usulidan foydalanib, inson hayotida Vatan va el-yurtning naqadar muhim o'rin tutishini badiiy ifodalaydi. She'rdagi keltirilgan obrazlar oshiq, bulbul, kiyik va so'na - o'z tabiiy muhitidan ajralgan holda tasvirlanadi. Masalan, oshiq yor bilan, bulbul gul bilan, kiyik cho'l bilan, so'na esa ko'l bilan bog'liq holda tasavvur etiladi. Shoir aynan shu tabiiy uyg'unlikni asos qilib olib, insonning ham o'z yurti va xalqi bilan uzviy bog'liqligini ta'kidlaydi. Natijada "yurtsiz, elsiz odam bir devonaga o'xshaydi" degan falsafiy xulosa yuzaga keladi.

Bu yerda Ajiniyoz xalqona poetik tafakkur orqali muhim ijtimoiy-g'oyaviy fikrni ilgari suradi. Shoir nazarida insonning haqiqiy baxti uning Vatan, el-yurt va jamiyat bilan uzviy bog'liq holda yashashidir. Agar inson o'z yurti va xalqidan ajralib qolsa, u ma'naviy tayanchdan mahrum bo'ladi. Shu tariqa shoir xalqni Vatanga sadoqatli bo'lishga, el-yurt qadriga yetishga da'vat etadi.

Ajiniyoz hayotning turli sinovlarini boshidan kechirgan ijodkor sifatida inson hayotining murakkab jihatlarini chuqur his etgan. Uning asarlarida hayotning achchiq-chuchugini ko'rgan donishmand shoirning ogohlikka chorlovchi fikrlari mujassam. Shoir o'z tajribasi asosida xalqni hushyorlikka, birlikka hamda Vatan, el-yurt, sog'lik-omonlik va tinchlik kabi bebaho ne'matlarning qadriga yetishga undaydi.

Ajiniyoz she'riyatining yana bir muhim xususiyati uning xalqona ohang va sodda, ammo mazmunan chuqur badiiy ifoda bilan ajralib turishidir. Shoirning quyma misralari o'zining tabiiyligi, obrazlilik va hikmatli mazmuni bilan o'quvchi qalbiga chuqur ta'sir ko'rsatadi. Shu bois Ajiniyoz ijodi nafaqat qoraqalpoq adabiyotining muhim qismi, balki turkiy xalqlar adabiy merosining ham qimmatli namunasi sifatida e'tirof etiladi.

Chuqur bilim va yuksak madaniyat sohibi bo'lgan Ajiniyoz nozik badiiy did va teran tafakkur egasi sifatida Sharq adabiyoti an'alarini puxta o'zlashtirgan. Shu asosda u qoraqalpoq she'riyatining badiiy-estetik imkoniyatlarini kengaytirib, unda yangi mavzu, g'oya va badiiy shakllarning shakllanishiga zamin yaratgan. Natijada shoir qoraqalpoq yozma adabiyotining rivojlanishi va takomillashuviga munosib hissa qo'shgan ijodkor sifatida e'tirof etiladi.

Manbalarda Ajiniyozning Qozog'iston hududlarida ham bo'lganligi haqida ma'lumotlar uchraydi. Xususan, 1864-yilda uning qozoq oqini Mengesh bilan bo'lgan aytishuvi qozoq va qoraqalpoq adabiy aloqalari tarixida noyob adabiy hodisalardan biri sifatida baholanadi. Aytishuv janri qozoq va qoraqalpoq xalqlari og'zaki ijodi hamda yozma adabiyotida keng tarqalgan badiiy musobaqa shakli hisoblanadi. Ajiniyoz va Mengesh o'rtasidagi ijodiy bahs "Suv bo'yida

aytishganlari”, “To’yda aytishganlari”, “Qo’noqda aytishuv”, “Jumboq aytishgani”, “Ajiniyoz bilan qizning aytishuvi”, “Ajiniyozning qozoq oqini Iristi qiz bilan aytishuvidan” kabi bo’limlardan iborat bo’lib, ular mazkur janrning badiiy va poetik xususiyatlarini namoyon etuvchi muhim namunalar sirasiga kiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Karimov B. Ajiniyoz elparvar shoir. «Ajiniyoz Qo’siboy o’g’li adabiy merosini o’rganishning dolzarb masalalari» mavzusidagi ilmiy-amaliy konferansi materiallari. Toshkent, 2024.
2. Ashurova G. Ajiniyoz elparvar shoir. «Ajiniyoz Qo’siboy o’g’li adabiy merosini o’rganishning dolzarb masalalari» mavzusidagi ilmiy-amaliy konferansi materiallari. Toshkent, 2024.
3. Ajiniyoz. Bulbulzabon. Tanlangan asarlar. Nukus, 2004.
4. Mambetov K. Ajiniyoz. (Ilmiy ocherk). Nukus: Bilim, 1994.
5. Yusupov I. “So’fito’rg’ay salomi” She’rlar. Toshkent: Yangi asr avlodi. 2015.